

Inarinsaamen käsittemetaforat

ANNA IDSTRÖM

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 4. joulukuuta 2010

Saamen aloittaa lectio precursoriani tutkimusaiheeni hengessä metaforalla. Kielentutkimus on maailmanpyörä, jossa eri koulukunnat sijoittuvat omiin vaunuihinsa. Ne kiertävät saman aihepiirin ympärillä, mutta eivät kohtaa toisiaan.

Näin on ollut pitkään kielen figuratiivisuutta käsittelevän tutkimuksen laita. Kognitiivinen metaforateoria, jonka merkittävimmät innovaattorit toimivat Yhdysvalloissa, ei ole juurikaan huomionnut Euroopassa voimistuvaa fraseologiantutkimusta ja sen saavutuksia. Eurooppalainen fraseologiantutkimus kylläkin hyödyntää kognitiivisen metaforateorian tuloksia, mutta toisaalta aiheellisesti kritisoi kyseisen koulukunnan kapeaa empiiristä aineistopohjaa: tutkimus painottuu Englantiin, ja vähäisemmässä määrin, lähinnä teorioiden tueksi, huomioi joitakin muitakin kieliä. Kulttuurin osuus kielellisten metaforien ja metonymioiden muodostumisessa on jätetty kognitiivisen metaforateorian parissa ansaitsemattoman vähälle huomiolle tutkijoiden keskittyessä ensisijaisesti metaforan ja cognition väliseen yhteyteen.

Kolmas vaunu figuratiivisessa maailmanpyörässämme kuuluu uhanalaisten kielten tutkimukselle. Tässä suuntauksessa ollaan ainakin intuitiivisesti tietoisia siitä, että jokaisen kielen mukana maailmasta katoaa ainutlaatuinen ajattelutapa, koska kielten ymmärretään heijastavan kulttuuria ja ihmisajattelun diversiteettiä. Kuitenkaan uhanalaisten kielten metaforia ei ole juurikaan tutkittu, ja kattavat idiomisanakirjatkin ovat harvinaisia, koska dokumentointi on kohdistunut kielioppeihin, sanastoihin sekä nykyään myös enenevässä määrin pragmatiikkaan.

Väitöskirjassani *Inarinsaamen käsittemetaforat* nämä kolme tutkimussuuntausta on tuotu yhteen. Tutkimuksen keskiössä on inarinsaamen kieli, jonka metaforia ei ole aiemmin analysoitu kognitiivisen metaforateorian näkökulmasta, mutta joka on puhujamääräänsä nähden varsin hyvin dokumentoitu ja jonka fraseologia ansaitsee nykyaikaisen tutkimuksen huomion. Aineistosta heijastuva mielikuvituksen rikkaus sekä Lapin luonnonympäristön ja saamelaisen elämäntavan ilmeinen läsnäolo tekevät inarinsaamen kielestä antoisan tutkimuskohteen. Lisäksi, jos jokin vähemmistökieli niin inarinsaame ansaitsee tulla tutkituksi jo senkin vuoksi, miten paljon inarinsaamelai-

nen kieliyhteisö on tehnyt töitä kielensä elvyttämiseksi ja kielellisen perintönsä vaalimiseksi. Inarinsaamen kieltä puhuu noin 370 ihmistä. Osa tästä joukosta on kielen revitalisaation myötä inarinsaamen omaksuneita uusia puhujia, ja runsaat 200 henkilöä on ikääntyviä senioreita, jotka ovat oppineet kielen vanhemmiltaan 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

Metaforat muodostavat kielessä tyypillisesti systeemejä. Nämä systeemit ja niiden selittäminen ovat olleet 1980-luvulta saakka kognitiivisen metaforateorian keskeisenä tutkimuskohteena. Koska vähemmistökielten osalta tällaisia systemaattisuuksia on tutkittu toistaiseksi hyvin vähän, ensimmäinen haaste työlleni oli se, kuinka erittäin niukasti kirjoitetun vähemmistökielen metaforia ylipäänsä voisi käytännössä tutkia. Kuinka voisi toisin sanoen löytää kiinnostavan ja riittävän edustavan aineiston, jotta löydöksistä voitaisiin myöhemmässä vaiheessa etsiä säännönmukaisuuksia. Lisäksi kaikkein olennaisimmalta tutkimuskohteelta vaikutti nimenomaan ennen assimilaatiota puhuttu inarinsaame, jota ikääntyvät inarinsaamelaiset vielä muistavat. Kyseisen kielimuodon tutkiminen mahdollistaa jatkotutkimusvaiheessa nykyinarinsaamen metaforien vertaamisen ennen assimilaatiota puhutun inarinsaamen metaforiin ja sitä kautta kysymyksen siitä, miten assimilaatio ja revitalisaatio vaikuttavat metaforiin, ja mitä teoreettisia päätelmiä tästä voitaisiin tehdä. Ensimmäinen askel joka tapauksessa oli selvittää ennen assimilaatiota puhutun inarinsaamen käsittemetaforat. Tällaisessa tapauksessa aineistoa on mahdollista kerätä kahdesta lähteestä: kirjallisista dokumenteista sekä ihmisiltä. Aikaan ennen assimilaatiota ei voida palata, joten suullinen tieto täytyi kerätä erikseen haastatteleamalla. Tärkein informanttini on tässä asiassa ollut Hans Morottaja, jonka ansiota aineisto pitkälti on. Häneltä kerätty tieto on kuitenkin tarkastutettu useammankin kerran muutamalla muulla inarinsaamelaisella, jotta jollain henkilökohtaisella ja poikkeavalla tavalla painottuneiden tulkintojen tuottamien epätarkkuuksien mahdollisuus voitaisiin eliminoida. Kirjallista tietoa inarinsaamen metaforista on saatu lähinnä Erkki Itkosen teoksista *Inarilappisches Wörterbuch* sekä *Inarinsaamelaisia kielelnäytteitä*, sekä lähes satavuotiaasta Aukusti Valdemar Koskimiehen ja Toivo Immanuel Itkosen klassikosta *Inarinlappalaista kansantietoutta*.

Tieteellisen analyysin runkona toimi George Lakoffin ja Mark Johnsonin klassisen mallin mukainen metodi, jossa idiomit jaetaan metaforan kohdealueen eli referentin perusteella semanttisiin kenttiin. Esimerkiksi luontoon viittaavat ilmaukset muodostavat yhden semanttisen kentän, tämän sisällä kalajärveen viittaavat idiomit taas oman ryhmänsä, ja niin edelleen. Jokaisen semanttisen kentän sisällä olen etsinyt metaforissa ja metonymioissa toistuvia lähdealueita eli sitä, millaisia kielikuvia mihinkin elämänalueeseen kielellisesti liitetään. Esimerkiksi järveen liittyvä inarinsaamen idio-meissa toistuvasti elollisen olennon metafora. Jos pientä järveä on kalastettu niin paljon, että kalakanta on romahtanut ja järven kantokyky ylittynyt, eikä kalasaaliita enää saada, voidaan sanoa: *te jävri huáihádij*, eli 'järvi voihkaisi'. Vaihtoehtoisesti voidaan sanoa: *te jävri luáimadij*, mikä tarkoittaa samaa, mutta verbi *luáimadiđ* on edellisen verbin *huáihádiđ* synonyymi. Sellainen vesi, jonka pinnassa ei kala käy, on *jamá čääci* eli 'kuollut vesi'. Erityisen hyvää kalaonnea voidaan kehua sanomalla: *Tääł tot kal uál-gis kiedáinis keigij* eli 'Nyt se kyllä oikealla kädellään ojensi'. Laajemman aineiston valossa tämä järven metaforinen elollistaminen ei ole yllättävää, sillä luontoon liittyvissä

ilmauksissa ylipäänsä elollisen olennon metafora esiintyy usein. Aineisto tarjoaa toki muitakin metaforia. Esimerkiksi ihmistä verrataan monesti johonkin Lapin luonnonympäristöstä tuttuun eläimeen jonkin piirteen perusteella, ja taas tämän semanttisen kentän sisällä porojen käyttäytymisen ja ihmisen käyttäytymisen rinnastavat metaforat muodostavat oman ryhmänsä.

Käsittemetafora tarkoittaa kielellisissä metaforissa toistuvien systemaattisuuksien perusteella muodostettua abstraktiota, joka ei sellaisenaan välttämättä esiinny missään todellisessa kielenkäytössä. Esimerkiksi käsittemetafora AIKA ON RAHAA heijastuu taustalla sellaisissa arkipäivän kielenilmauksissa, kuten että joku *säästää* aikaa, *tuhlaa* aikaa, *ostaa* aikaa, *budjeto*i aikaa. Edellä antamani järvi-aiheisen inarinsaamen esimerkin taustalla vaikuttava käsittemetafora olisi siis muotoa JÄRVI ON ELOLLINEN OLENTO. Käsittemetaforan status on jakanut tutkijoiden mielipiteitä. Erityisesti aiemmin vahvoilla on ollut käsitys, jonka mukaan käsittemetafora eli kielellisissä metaforissa ilmenevä toistuva lähde- ja kohdealueen yhdistäminen, johtuisi kohdealueen ymmärtämisestä tai jäsentämisestä lähdealueen avulla. Tämä tarkoittaa sitä oletusta, että puhussaan *ajan säästämisestä* ja *ajan tuhlaamisesta* kieltä käyttävä ihminen jollain tavalla ymmärtää ajan samantapaisena asiana kuin raha. Nykyään kuitenkin yhä enemmän jalansijaa on saamassa oletus siitä, että ilmiössä on kyse metaforien ja metonymioiden muodostumisesta ja vakiintumisesta idiomeiksi toistuvissa diskurssitilanteissa puhujien kulttuuritaustan ja ihmisen kognitiivisten ominaisuuksien mahdollistamassa kehityksessä. Toisin sanoen käsittemetafora on diskurssitilanteissa vähitellen muuntuneiden ja jalostuneiden kielenilmausten sivutuote, joka on syntynyt aikaa myöten puhujayhteisön puhussa samoista aihepiireistä käyttäen samantapaisia ilmauksia kuin aiemminkin. Tämän ajattelutavan mukaan puhe *ajan säästämisestä* ja *tuhlaamisesta* ei niinkään johdu siitä, että aikaa ymmärrettäisiin rahan käsitteen avulla, vaan pikemminkin siitä, että jossain kontekstissa kielellisesti ilmaistu rahan metafora aktivoi oikeanlaisen skeeman ajasta ja aikaan liittyvistä asioista kuulijan mielessä, ja täten kommunikaatio metaforan keinoin onnistuu. Koskapa tietty metafora on täyttänyt diskurssitilanteessa ihmisten kommunikatiivisen tarpeen, sitä käytetään helposti samantyyppisessä kontekstissa uudestaan – sehän on hyväksi havaittu metafora. Näin metafora konventionaalistuu ja vakiintuu idiomiksi. Keskustelutilanteissa metaforia aletaan tyypillisesti muokata ja kehittää, joten uudet, edeltäjistä johdetut kielelliset ilmaukset omalta osaltaan vahvistavat taustalla vaikuttavaa käsittemetaforaa.

Käsittemetaforana tunnetun ilmiön olemassaolo ei yhtäkaikki ole sattumaa, vaan sille täytyy olla selitys. Siitä, mikä tämä selitys on, ei ole tutkijoiden kesken yksimielisyyttä, vaan kansainvälinen keskustelu on kesken. Tutkimuksessani olen käyttänyt hyväkseni sekä empiirisesti tutkittua yleistä tietoa metaforan kognitiivisesta prosessoinnista että sitä, mitä tiedetään inarinsaamelaisesta kulttuurista. Tällä ratkaisulla olen tavoitellut kansainvälisen nykytutkimuksen parhainta antia mahdollisimman tehokkaasti hyödyntävää käsittelyä alkuperäiskansan kielelliselle kulttuuriperinnölle. Sekä ihmisen yleiset kognitiiviset ominaisuudet että ajallisen ja paikallisen kulttuurin huomioiva tutkimus voi parhaiten selittää sen, miksi juuri tietyt metaforat ovat yleistyneet muiden periaatteessa mahdollisten sijaan tai niiden ohessa. Metaforatutkimus voi tarjota oman näkökulmansa kulttuurin syvälliseen heijastumiseen kielessä – ei vain yksit-

täisissä, satunnaisissa, kenties eksoottisissakin ilmauksissa, vaan systemaattisuuksissa, joita tavallinen kielenpuhaja tuskin huomaa. Tällä tavoin akateeminen kielentutkimus voi toivottavasti tarjota tiedon myötä tukea myös niille tahoille, jotka tekevät työtä vähemmistökielten ja vähemmistökulttuurien säilyttämiseksi.

Aineistossani on 44 käsittemetaforaa ja 16 käsittemetonymiaa. Metaforan ja metonymian olen erottanut toisistaan Charles Peircen klassista merkkiluokittelua seuraten. Metafora motivoituu ikonisin perustein, metonymia indeksaalisin perustein. Näin ollen metonymisissa ilmauksissa heijastuu se, miten asiat ovat liittyneet kausaalisesti tai spatiaalisesti toisiinsa, ja metafora paljastaa, millaiset asiat ovat tuntuneet jollain salientilla tavalla samankaltaisilta inarinsaamelaisessa kulttuuriympäristössä. Kumpikin motivoitumisen tapa kertoo, millaisiin asioihin missäkin objektissa on kiinnitetty huomiota. Nykytutkimus on osoittanut, että kielellisten symbolien motivoitumisella on todellista kognitiivista merkitystä. Ihmisaivot reagoivat sekä konventionaaliisiin että uusiin metaforiin eri tavoin kuin sellaisiin sanoihin, joissa ei ole havaittavaa metaforisuutta. Nykyään ollaan myös aiempaa tietoisempia siitä, että kielellinen merkitys perustuu kokemuksen simulaatioon – myös silloin, kun kyseessä on figuratiivinen ilmaus. Metafora ja metonymia eivät ole pelkkiä kielellisiä koristeita. Niiden muodostuminen ei ole myöskään sattumanvaraista, vaan ne ovat muodostuneet todellisissa kommunikaatiotilanteissa, joissa kielellisellä ilmauksella on tavoiteltu optimaalista viestin perille menoa. Siksi ne edustavat mitä parhaimmin kielen kulttuurisidonnaista ainesta.

Kuten tunnettua, maailman kielistä yli puolen on arvioitu olevan uhanalaisia. Alkuperäiskansojen kieliä katoaa jatkuvasti tutkijoiden ulottuvilta viimeisten puhujien mennessä manan majoille vieden muistot kerran kukoistaneesta kielestä mennessään. Siksi olisi tärkeää, että tutkimuksellinen huomio käännettäisiin viipymättä niihin kieliin, joiden metaforia joku vielä muistaa. Olennaista olisi dokumentoida ja tutkia näitä figuratiivisia ilmauksia kulttuurista taustaansa vasten. Pelkkä luettelointi ei riitä. Jos uhanalaisten vähemmistökielten käsittemetataria tutkittaisiin laajojen aineistojen pohjalta, voitaisiin kenties saavuttaa mahdollisuuksia typologisoida kielten metaforisia systemaattisuuksia, ja tehdä yleistyksiä kielen ja kulttuurin vuorovaikutuksesta ottaen samalla mahdollisimman realistisesti huomioon ihminen kognitiivisena olentona, joka käyttää kieltä kommunikaatiotarkoituksiin diskurssitilanteissa. Olennaista olisi käyttää hyväksi sekä ihmiskognitioon keskittyvän metaforateorian että kulttuuria ja etymologiaa korostavan fraseologian saavutuksia. Empiirisen psykologian tutkimukset siitä, miten ihminen todellisuudessa prosessoi metaforaa, estävät argumentointia luisumasta teoreetikoiden ja filosofien introspektion varaan. Toisaalta kielen diskurssifunktio pakottaa ottamaan huomioon kielen yhteisöllisen tehtävän merkityksiä välittävänä systeeminä. Mikäli maailman eri kielten metaforisia systeemejä laajalti kartoittavat tutkimukset yleistyvät tulevaisuudessa, ajallisen ja paikallisen kulttuurin huomioiminen nousee kaiketi entistä merkittävämmäksi tekijäksi tieteellisessä analyysissä, koska vertailun mahdollistuessa ilmeneviä metaforisten systeemien eroja ei voi selittää kognitiolla – ellei kyetä osoittamaan erilaisia metaforia käyttävien ihmisryhmien olevan kognitiivisesti erilaisia.

Tieteelliset metaforateoriat kehittyvät koko ajan. Uudet empiiriset tutkimustulokset haastavat vanhat käsitykset kerran toisensa jälkeen. Nykyään metafora kognitiivisena

ilmiönä kiinnostaa useilla eri tieteenaloilla toimivia tutkijoita. Psykologia valaisee yhä kehittyneemmällä ja tarkemmilla kokeilla metaforan inhimillistä kokemusta ja vaikutusta ajatteluun. Aivotutkimus keskittyy ratkaisemaan metaforan neurologisen prosessin arvoitusta. Keskusteluntutkimus tuottaa tietoa siitä, miten metafora todellisuudessa syntyy diskurssitilanteissa. Fraseologia etsii koko Euroopan yhteisiä idiomeja. Mahdollisesti, ellei jopa todennäköisesti, tulevaisuudessa tutkijoilla on ajattelutyönsä tukena sellaisia teorioita, joita emme vielä osaa edes ounastella. Saatamme tietämättämme ja tahtomattamme elää virheellisissä käsityksissä, kuten ne menneisyyden ihmiset, jotka vilpittömästi olettivat sairauksien johtuvan pahoista hengistä ja maapallon olevan litteä. Meillä on kuitenkin jotain, mitä tulevaisuuden ihmisillä ei ole. Meillä on mahdollisuus tutkia ja tallentaa satoja sellaisia kieliä, jotka tulevat mitä todennäköisimmin katoamaan ikiajoiksi muutaman vuosikymmenen sisällä.

Olemassaolevien teorioiden ja tähänastisten tutkimustulosten perusteella näyttäisi siltä, että metafora on korvaamaton ihmiskulttuurin peili, jonka tutkiminen on vaivan arvoista, ja kielten konventionaaliset metaforat poikkeavat toisistaan tavalla, joka heijastaa ihmisten kulttuurista erilaisuutta. Siksi toivon väitöskirjani olevan vain puheen-
vuoro keskustelussa, joka tulee jatkumaan pitkään ja kasvamaan laajaksi.

Anna Idström: *Inarinsaamen käsitemetaforat*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 260. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2010.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.e.sukunimi@helsinki.fi